

Araştırma Makalesi ♦ Research Article

**Covid-19 Salgını Döneminde Yoksulların Geçinme Stratejileri:
Hizmet Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma**

*Livelihood Strategies of the Poor During the Covid-19 Pandemic:
A Study on Service Sector Workers*

Muhammet FIRAT*

 0000-0002-2447-1427

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 09.01.2022
Düzeltilme Talebi: 24.03.2022
Son Düzeltilme: 24.03.2022
Kabul: 06.04.2022
Online Yayın: 15.04.2022

Anahtar Kelimeler:

Sosyoloji
Covid-19 Salgını
Yoksullaşma Riski
Geçinme Stratejileri
Hizmet Sektörü

ÖZ

Bu çalışma, Covid-19 salgını döneminde hizmet sektöründe çalışan ve bir şekilde işini kaybetmiş ya da salgın koşulları nedeniyle işine ara vermiş olan yoksulların salgınla başa çıkmak için ne tür stratejiler geliştirdiklerini anlama çabasıdır. Çalışma, yoksulların salgının olumsuz etkilerinden korunmak için başvurdukları çıkış yolları veya hangi stratejileri geliştirdiklerini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Covid-19 ile ilgili yapılan araştırmalarda, yoksulların salgından daha olumsuz etkilendiği ortaya konmuş ve tartışılmıştır. Çalışmadaki yoksullardan kasıt göreceli yoksulluk kapsamında bulunan gruplardır. Özellikle Covid-19 salgını sürecinde güvencesizliğe itilme riski daha fazla olan hizmet sektörü çalışanları gibi kırılğan kesimler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Aynı ayrı betimlemelerden kaçınmak için bunların hepsi "göreceli yoksul" olarak ele alınmaktadır. Nitel olarak tasarlanan derinlemesine mülakat tekniğiyle verinin elde edildiği bu araştırmaya Elazığ'da yaşayan ve hizmet sektöründe çalışan, salgın döneminde işini kaybeden ya da işine ara veren 15 (on beş) katılımcı dâhil edilmiştir. Sonuçta dezavantajlı grupların en kalabalık kesimini oluşturan yoksulların ya da yoksullaşma riski taşıyan hizmet sektörü çalışanlarının Covid-19 salgını karşısındaki en kırılğan ve korunaksız kesimler olduğu görülmüştür. Salgın kapanmaları ve kısıtlamalar nedeniyle hizmet sektörü çalışanları yeni geçinme stratejileri geliştirmişlerdir. Bu geçinme stratejileri; geçmişe nazaran kırsalla ilişkilerin daha sık hale gelmesi, hanede kadının geçinmedeki rolünün artması, sosyal yardımların artması, tüketimden kısma ve borçlanma şeklinde sıralanabilir. Ayrıca araştırmada, hane halkı büyüklüğü salgından önce önemli bir geçinme stratejisi iken salgınla birlikte önemini kaybetmiştir.

ARTICLE INFO

Submitted: 09.01.2022
Revision Requested: 24.03.2022
Final Revision Received: 24.03.2022
Accepted: 06.04.2022
Published Online: 15.04.2022

Keywords:

Sociology
Covid-19 Pandemic
Risk of Impoverishment
Livelihood Strategies
Service Industry

ABSTRACT

The study examines the kinds of strategies the poor in the service sector who lost their jobs or took a break due to the Covid-19 pandemic have developed to cope with the pandemic. The study further aims to reveal the ways or strategies the poor resort to protect themselves from the adverse effects of the pandemic. The studies conducted on Covid-19 have shown that the poor are more negatively affected by the epidemic. The poor here denotes the groups belonging to relative poverty. The study mainly focuses on vulnerable sectors, such as service sector workers, who have a higher risk of being pushed into insecurity during the Covid-19 pandemic. They are all labelled as 'relatively poor' to avoid uncertainty and unusual circumstances. The qualitative research design employs in-depth interviews as a data collection tool. The participants comprised 15 service sector workers who lost their jobs or took a break due to the Covid-19 pandemic. They all live in Elazığ in Turkey. The study results show that the service sector workers constitute the most crowded part of the disadvantaged groups. They are the most vulnerable and unprotected groups during the Covid-19 pandemic, irrespective of whether they are poor or at risk of impoverishment. They have developed livelihood strategies to cope with the impacts of the pandemic. Among these are more frequent relations with the countryside compared to the past, the increase in the role of women in the household, the increase in social benefits, and the reduction in consumption and borrowing. One more thing in the study is household size. While the household size was a vital livelihood strategy before the epidemic, it lost its importance with the epidemic.

*Yazar İletişim/ Corresponding Author: Muhammet Fırat (Dr. Öğr. Üyesi), Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Elazığ, Türkiye muhammetfirat@firat.edu.tr

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Fırat, M. (2022). Covid-19 salgını döneminde yoksulların geçinme stratejileri: Hizmet sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 3(1), 01-16. doi:10.52108/2757-5942.3.1.1

1 Giriş

Salgın hastalıklar, toplumların en çok etkilendiği afetlerden biridir. Tarihte hastalık taşıyan mikropların henüz bilinmediği dönemlerde virüs ve bakterilere bağlı olarak bulaşıcı hastalıklar meydana gelmiş ve bu bulaşıcı hastalıklar geniş bölgelere yayılarak küresel veya bölgesel bir salgın halini almıştır. M. Ö. görülen vebadan 20. yüzyılda görülen İspanyol Gribi, ebola ve sıtma virüslerine kadar birçok salgın hastalık, toplumların sosyo-ekonomik yapıları üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Görüldüğü yerlerde salgınlar toplumun her kesimini etkilemiş, fakat sınıfsal anlamda toplumsal kesimlerin bu salgınlardan etkilenme dereceleri de farklı olmuştur. Başta yoksullar olmak üzere, toplumun dezavantajlı kesimleri (yaşlılar, engelliler, hastalar, kadınlar) salgınlardan daha fazla etkilenmişlerdir. 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgını başta yoksullar olmak üzere toplumun genelini etkilemeye devam etmektedir.

Tarihsel süreçte yaşanan salgınlarda yoksul kesimin daha fazla etkilendiği bilinmektedir. Nitekim salgının ortaya çıkması bir virüse veya bakteriye bağlı olsa da (gerekli koşul), salgının meydana gelmesinde ve yayılmasında yine yoksulluk başta olmak üzere, beslenme biçimi, kalabalık nüfus ortamları, bağışıklık sistemi, barınma ve çalışma koşulları, temizlik, insan hareketliliği, iklim ve çevre koşulları gibi başka faktörler etkili olmaktadır (Genç, 2011: 129). Bu manada hem salgınların meydana gelmesinde hem de toplumsal etkileri ve sonuçları bağlamında yoksulluk önemli bir etken olarak yer almaktadır.

Yoksulluk, bireyin yaşamını sürdürebilmesi için gereksinim duyduğu temel ihtiyaçlarını karşılayamaması ya da ortalama yaşam standardından mahrum olması durumudur. Ancak yoksulluğun sadece belirli bir tüketimden yoksunluk hali değil, aynı zamanda, eğitim, sağlık, barınma, sosyal sermaye, ulaşım ve iletişim imkânları gibi belirli bir yaşam standardından da mahrum olma (Yaşar ve Açıköz, 2011: 406) durumu olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Bu açıdan çok boyutluluğu ve karmaşıklığı nedeniyle, yoksulluğun belirlenmesinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın kullanılanları mutlak ve görel olarak tanımlanmış yoksulluktur. Mutlak olarak tanımlanmış yoksulluk, hane ya da bireyin geçimini sağlayabilmek için ihtiyaç duyduğu (temel gıda harcamaları, giyim, barınma, ısınma vb.) kaynaklardan mahrum kalmasına denk düşmektedir. Görel olarak tanımlanmış yoksulluk ise bireyin ya da grubun, toplumun diğer üyelerine kıyasla sahip oldukları kaynakları, göstermektedir (İlhan, 2013: 169). Bu açıdan mutlak yoksulluk maddi olanaklardan bir mahrumiyeti ele alırken, görel yoksulluk, daha çok, maddi kaynakların ve refahın dağılımındaki farklılıklara dikkati çekmektedir. Bu bağlamda yoksulluk, her toplumun karşı karşıya olduğu temel sorunların başında yer alan, temelde gelir eşitsizliğinden kaynaklanan ancak içeriğinde farklı dinamikleri de barındıran çok boyutlu bir olgudur.

Covid-19 salgınıyla ilgili yapılan çalışmalarda yoksulların ve düşük gelirli grupların daha dezavantajlı bir konumda oldukları ve toplumun diğer kesimlerine göre salgından daha olumsuz etkilendikleri saptanmıştır. Dezavantajlı grupların en kalabalık kesimini oluşturan yoksulların ve yoksullaşma riski taşıyan grupların Covid 19 salgını karşısındaki en kırılgan ve korunaksız kesimler olduğu görülmüştür. Birçok ülkede yardım destek paketlerinin çoğunlukla bu kesimleri hedeflemesi bunu doğrulamaktadır.

Covid-19 salgını döneminde işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren kesimler, yoksullaşma riskiyle karşı karşıya kalmışlardır. ILO'ya göre, (2020) Covid-19 salgınının istihdam üzerindeki etkileri sebebiyle orta veya yüksek düzeyde çalışan yoksulluğunun, 2020-2021'de gelişmekte olan ülkelerde artacağı ileri sürülmektedir. Ekonomik faaliyetlerdeki düşüşten kaynaklanan gelir azalışı, yoksulluk sınırına yakın veya altında olan çalışanları olumsuz etkilemektedir. 2020 yılında çalışan yoksulluğunda 14 milyon azalış görüleceği yönündeki tahminlerin aksine, dünya genelinde 8,8 ila 35 milyon arasında insanın çalışan yoksul olacağı tahmin edilmektedir. Salgın gibi bir krizin deneyimlenmediği bir süreçte dahi ekonomik sorunlar yaşayan kendi hesabına çalışan, yevmiyeli çalışan, ücretsiz aile işçisi, gelip geçici, hizmet sektöründe çalışan, güvencesiz ve kayıt dışı sektörlerde çalışan bireylerin Covid-19 salgınıyla birlikte yoksullaşma, temel ihtiyaçlarını karşılayamayarak çalışan yoksul kesimine dâhil olma ve işsiz kalma risklerinin yüksek olduğu düşünülmektedir (Özkan, 2021: 102-103).

Bütün olumsuz koşullara ve olağanüstü şartlara rağmen yoksulların birtakım geçinme stratejileri geliştirdiklerini söylemek mümkündür. Geçinme stratejisi kavramı gerek mutlak gerekse görel

yoksul ailelerde hayati bir öneme sahiptir. Yoksulların yaşama tutunabilmesi açısından hayati bir öneme sahip olan geçinme stratejileri, yoksullukla baş edebilmek amacıyla oluşturulan yöntemler ya da hanenin ayakta kalabilmesi adına yapılan, her türlü gelir getirici faaliyet ve tasarruf tedbirleri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada berber, garson, aşçı, çaycı, terzi, otel çalışanı, garson gibi Covid-19 salgını döneminden daha fazla etkilenen hizmet sektörü çalışanlarının özellikle bu dönemde geliştirmiş oldukları geçinme stratejileri irdelenmektedir. Bu açıdan çalışma Covid-19 salgını döneminde görece yoksul kategorisindeki hizmet sektörü çalışanlarını konu edinmekte, bu dönemde yoksullaşma riskiyle karşı karşıya kalan söz konusu grupların ne tür geçinme stratejileri geliştirdiklerini anlamaya çalışmaktadır.

Hâlihazırda modern dünyada AIDS ve Ebola gibi sağlık krizleri, kuraklık ve iklim değişikliği gibi tarım krizleri, küresel ısınma gibi iklim krizleri, deprem ve sel gibi doğal afetler, işsizlik ve güvencesizlik (Standing, 2014) gibi ekonomik krizler sıkça görülmekte ve bunlardan en çok etkilenenler de yoksul ve güvencesiz kesimler olmaktadır. Bu noktada Covid-19 salgını da ne ilk ne de son küresel felaket olacaktır. Dolayısıyla, bu kriz dönemi koşullarını dikkate alan ve yoksul kesimlerin problemlerini araştıran çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Covid-19 salgını döneminde hizmet sektörü çalışanları gibi işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren yoksulların salgınla başa çıkmak için ne tür stratejiler geliştirdiklerini araştırmaya yönelik bu türden çalışmalar, yoksullar gibi dezavantajlı gruplara yönelik sosyal politikalar geliştirilmesi açısından önemli görülebilir. Bu yüzden, yoksul kesimlere yönelik araştırmalar yapmak ve bu suretle onların salgın sürecinde yaşamış oldukları mağduriyetleri ve salgınla başa çıkmak için geliştirmiş oldukları geçinme stratejilerini tespit etmek önemli bir husustur.

COVID-19 küresel salgını birey, toplum ve devleti derinden etkilemektedir. Ontolojik güvensizlik içinde yaşayan birey ve toplumlar kaygı, korku ve depresyon hallerini daha sık deneyimlemektedir (Bayhan, 2020: 817). Covid-19 salgınının, Türkiye'deki kent yaşamında daha fazla görüldüğü, salgınla ilgili kısıtlamalardan ve önlemlerden öncelikle kentlerdeki insanların daha fazla etkilendikleri varsayımıyla çalışma, Elazığ kent merkezinde işini kaybetmiş ya da salgın koşullarından dolayı işine ara veren yoksulların durumunu ve geçinme stratejilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, yoksulluk göstergelerine göre nispeten görece yoksul olan ve belli bir gelir seviyesinin altında, yoksul bir hanede yaşayan hane halklarının ve bunların salgın sürecinde geliştirmiş oldukları stratejilerinin araştırılmasını hedeflemektedir. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde yoksulluk, salgın, geçinme stratejileri ve hizmet sektörü perspektifinden kuramsal çerçeve ve literatür üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde araştırmanın yöntemine, evren, örneklem ve çalışma grubunun özelliklerine yer verilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise araştırma alanından elde edilen bulgular tartışılmakta ve sonuç bölümü yer almaktadır.

2 Kuramsal Arka Plan ve Literatür

Tarihsel süreçte görülen salgınlar, tarih ve edebiyat eserlerine konu olmuştur. Bu salgınlara bağlı olarak ortaya çıkan yeni durumlar ve bunların toplumsal kesimler üzerindeki etkileri bu eserlerde dile getirilmiştir. Örneğin Defoe (2018), 1660'lardaki Londra Vebasını, Camus ise (1985) 1940'larda Cezayir'de yaşanan Veba salgınına çok canlı bir şekilde resmederler. Keza salgın hastalıklar tarihçisi Nikiforuk da (2010) veba ve çiçekten kolera ve sıtmaya kadar birçok salgın hastalığı incelemiş ve bu hastalıkların toplumsal ve ekonomik yapı üzerindeki etkilerine değinerek yoksulluk koşullarının bu salgınlara nasıl beslediğini ve salgın dönemlerinde yoksulların ne tür zorluklarla karşılaştıklarını ve bunlarla başa çıkma çabalarını anlatmıştır. Nikiforuk ayrıca, 1880'lü yıllarda Avrupa nüfusunun %70'inin Vebaya yakalandığını, bunlardan sadece yedide birinin hastalıktan öldüğünü, fakat ölenlerin çoğunun yoksullar olduğunu belirtir. Bu, yoksulların salgın hastalıklar karşısında ne kadar korunmasız ve savunmasız olduklarını göstermektedir. Salgın hastalıklardan verem, kolera ve sıtma doğrudan yoksullukla bağlantılıdır. Diğer bazı salgınlarsa dolaylı yollardan yoksulluk ve yoksulluk koşullarıyla ilgilidir. Modern dünyanın vebası olarak görülen AIDS de, 1981 yılında ABD'de ortaya çıkmasına rağmen, bugün yoksulluğun en fazla hüküm sürdüğü Afrika kıtasında görülmektedir. Barınma ve sağlık koşullarından açlık, yetersiz beslenme, kirli sular gibi çevresel koşullar, zayıf bağışıklık sistemi, sağlık hizmetlerinin zayıflığı veya yokluğu ve eğitimsizlik gibi birçok faktör bunda etkili olmaktadır.

Yoksulluğun önemli bir toplumsal sorun olduğu toplumlarda, yoksullar- özellikle formel yardım desteklerinden yoksun olan görece yoksullar- yaşamın zorluklarına ve salgın gibi durumlara karşı çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Sen (2004) Hindistan’da, Yunus (2003, 2007) Bangladeş’te, yoksulların yaşam koşullarını incelemiş, yoksulların yaşam koşulları karşısında geliştirmiş oldukları stratejilerden bahsetmiş, bu stratejilerin geliştirilmesi için yoksullukla mücadelede yoksulların kapasitelerini geliştirmeleri için onlara fırsat ve imkân sunulması gerektiğini dile getirmiş, bunlar sağlandığında ise yoksulların kendi ayakları üzerinde durabileceklerini belirtmişlerdir. Lewis, Güney Amerika örneğinden hareketle yoksulların “yoksulluk kültürü” adında bir alt kültür geliştirdiklerini, bu kültürün de onların hayatta kalma stratejilerinin bir ifadesi olduğunu ileri sürmüştür (Lewis, 1959; Slattey, 2008). Bayat ise (2006, 2008) birçok açıdan Türkiye’deki yoksullara benzeyen İran’daki yoksulların yoksullukla baş etme stratejilerini incelemiştir. “Sessiz tecavüz” olarak isimlendirdiği bu stratejileri Bayat, kent yoksullarının kentlerdeki maduniyetlerini (konut, iş, eğitim, yardım vb. ile ilgili) gidermek için zorunlu olarak başvurdukları çareler olarak görmüştür. Bayat, yoksulların hazine arazisinde kaçak konut inşa etmek, işportacılık gibi işlerle sokakları ve caddeleri işgal etmek, kaçak elektrik ve su kullanmak, dayanışma ağlarına başvurmak, enformel sektörü yoğun bir şekilde kullanmak gibi stratejiler geliştirerek kentsel mekânlarda “sessiz tecavüz”de bulduklarını belirtir. Bayat, adına “sokak siyaseti” dediği bir eylem biçimiyle yoksulların daha iyi bir maddi hayat ve onurlu yaşam için kendi aralarında dayanışma ve birtakım düzensiz sokak hareketleriyle eylemde bulduklarını da ifade eder.

Türkiye’de yoksullukla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında 2001 ekonomik krizi sonrasında söz konusu çalışmalarda bir artışın olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda yoksulluğun nedenleri, göçle olan bağlantıları ve toplumsal görünümü gibi konular ele alındığı gibi kent yoksullarının kentle bütünleşme düzeyleri, emek piyasasındaki konumları, geçinmek için içine girdikleri dayanışma ağları ve başvurdukları stratejiler de ele alınmıştır. Erdoğan (2007), geniş bir alan çalışmasına dayanan derleme çalışmasında hem yoksulluk ve onun toplumsal görünümüyle ilgili kuramsal açıklamalara yer vermiş hem de kendi anlatımlarından hareketle yoksulların yaşam tecrübelerine ve özel hikâyelerine yer vermiştir. Işık ve Pınarcıoğlu (2005), “nöbetleşe yoksulluk” kavramından hareketle her ne kadar umutsuz ve dönüştürme kapasitesinden yoksun olsalar da yoksulların kaderlerine razı olup kendi kabuklarına çekilmediklerini, aksine, başta enformel sektör olmak üzere, çeşitli geçinme yollarına başvurarak aktif bir yaşam mücadelesi verdiklerini belirtirler. Alan araştırmalarına dayanan çalışmalarında yoksulların geçinme stratejilerine geniş yer veren Şengül ve Ersoy ise (2000, 2002, 2003), hem kent yoksulluğunun farklı nedenlerini ve süreçlerini incelemiş hem de kent yoksullarının farklı geçinme stratejilerini ele almışlardır. Onlara göre, geçinme stratejileri asgari yaşamın sürdürülmesi yönündeki çabaları kapsamaktadır. Bu bağlamda hane halkının gelir getirici faaliyetlere yönelik çabaları geçinme stratejileri olarak ele alınmaktadır. Çalışmalarında temel geçinme stratejilerinin dört değişkene göre ele alındığı görülmektedir:

- 1-) Hane değişkeni; burada ikinci bir iş bulma, çocukların çalışması, tüketimi kısma, mülk veya eşya satma gibi uygulamalar ön plana çıkmaktadır.
- 2-) Cinsiyet değişkeni; burada kadının ev içi işleri idare etmesi, çocuk bakımı ve enformel sektörde çalışması gibi durumlar söz konusudur.
- 3-) Dayanışma ağları değişkeni; burada kırla ilişkilerin sürdürülmesi, kırdan gıda desteğinin sağlanması, kentte akraba, hemşeri ve komşularla kurulan bağlar, kefil bulma ve borç alma, resmi ve sivil kuruluşlarla olan ilişkiler ön planda yer almaktadır.
- 4-) Enformel sektör değişkeni; burada da geçinme stratejilerinin en önemlisi olarak görülen gelir getirici etkinlikler, hem piyasa içi hem de piyasa dışı etkinlikler söz konusudur.

Bu çalışmalarda, ekonomik kriz sonrası dönemde yapılmalarına rağmen, genellikle yoksulların normal hayatlarında karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmak için başvurdukları geçinme stratejileri ele alınmıştır. Dayanışma ağlarının hala güçlü olduğu ve kırla olan ilişkilerin büyük ölçüde devam ettiği dönemlerde yoksulların başvurdukları bu geçinme stratejilerinin hayati bir önem taşıdığı görülmektedir. Ayrıca, bu çalışmalarda kentsel yoksulluğun giderilmesi veya yoksulların yaşam koşullarının iyileştirilmesi noktasında birtakım çözüm önerileri getirilmiş olduğu da görülmektedir. Bu öneriler arasında hem yoksulluğun nedenleri ve süreçleriyle hem de yoksulların geçinme stratejileriyle ilgili tipolojilerin geliştirilmesi, yoksulluk analizlerinde bölgesel ve yerel farklılıkların dikkate alınması, yoksullukla mücadelede hak temelli yaklaşımın esas alınması, resmi ve sivil

kuruluşlar arasında eşgüdümün sağlanması, yoksullukla mücadelenin ulusal bir sosyal politika haline getirilmesi gibi hususlar yer almaktadır.

Covid-19 salgınıyla ilgili yapılan çalışmalarda yoksulların ve düşük gelirli grupların daha dezavantajlı bir konumda oldukları ve toplumun diğer kesimlerine göre salgından daha olumsuz etkilendikleri saptanmıştır. Örneğin, uluslararası bir sivil toplum örgütü olan OXFAM'ın (Oxford Committee for Famine Relief) 2020 tarihinde yayınladığı rapora göre, salgının oluşturduğu ekonomik kriz, mevcut eşitsizlikleri daha da keskinleştirirken işçilerin yaşam koşulları da giderek kötüleşmektedir. Gerek zengin gerekse de yoksul ülkelerde işçiler, salgın nedeniyle istihdamda yer alamadıkları gibi hastalıkları dolayısıyla kullanabilecekleri ücretli izin haklarına ve evden çalışma imkânlarına da sahip değiller. Ayrıca dünya genelindeki her beş işçiden sadece bir tanesi işsizlik ödeneği alabilmektedir (OXFAM, 2020). Davis'e göre, evden de çalışabilip ya da ders verebilip iyi bir sağlık planlaması olanların konforlu bir şekilde izole olması, kendilerine ayrıcalıklı bir koruma sağlamaktadır. En alt düzeyde güvencesi olan kamu çalışanları ve diğer sendikacı işçiler ise geçimlerini sağlamak ile korunmak arasında zor bir tercih yapmak durumundalar. Bu esnada düşük ücretli milyonlarca hizmet sektörü çalışanları, tarım işçileri, işsizler ve evsizler aslanın ağızına atılmış durumda (Davis, 2020). Ayrıca, bu salgının büyük bir ekonomik krize yol açacağı da öngörülmektedir. The New York Times gazetesinin 24 Mart 2020 tarihinde basılan nüshasında Koronavirüs salgını 2008 yılında yaşanan dünya ekonomik kriziyle karşılaştırılmış ve bu salgının ekonomik yıkım hususunda 2008 kriziyle yarıştığı belirtilmiştir (The New York Times, 24.03.2020). Salgının ciddi bir ekonomik krize sebebiyet vermesi halinde, bu krizden en çok etkilenen kesimlerin başında yoksulların ve düşük gelirli kesimlerin geleceğini tahmin etmek güç olmasa gerektir. Nitekim Bozkurt, "çalışma ve dijitalleşme" bağlamında yapmış olduğu araştırmada, katılımcıların çoğu kentli, eğitim seviyesi yüksek, orta ve orta üst gelir gruplarına mensup olmasına rağmen, araştırmaya katılanların yaklaşık %40'ı önümüzdeki dönemde temel ihtiyaçlarını karşılama ve aç kalma konusunda endişeleri olduğunu ifade etmiştir. Geçimini temin konusunda endişe duyanların oranı, özellikle gençler, eğitim ve gelir düzeyi düşük olanlar arasında daha yüksektir. Cevaplayıcıların yaklaşık üçte ikisi, mali birikimlerinin hiç olmadığını ya da en fazla birkaç ay idare edebileceklerini ifade etmiştir. Araştırmaya göre, salgın herkesi etkilemiş, fakat işleri online çalışmaya uygun olmayanları, özel sektörde çalışan ya da kendi işini yapanları, düşük gelirli, düşük eğitimli yoksulları ve kadınları daha olumsuz etkilemiştir (Bozkurt, 2020).

Covid-19 ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, daha çok ekonomik değişkenlerin göz önünde bulundurulduğu ve buradan hareketle salgının toplumsal kesimler üzerindeki etkilerinin araştırıldığı görülmektedir. Daha spesifik düzeyde, örneğin yoksullar, mülteciler ve engelliler gibi toplumsal kesimlere yönelik ve bu kesimlerin salgınla mücadele etmek için ne tür yollara başvurduklarıyla ilgili henüz araştırma yapılmadığı ya da sınırlı alanlarda yapıldığı görülmektedir. Hâlbuki temel ihtiyaçlarını karşılama, çalışma, sosyal güvence ve sosyal güvenlik gibi noktalarda sıkıntılar yaşayan ve salgın döneminde muhtemelen bu sıkıntıları daha da artan toplumun bu dezavantajlı kesimleridir.

Araştırmada geçen kavramlar aşağıdaki anlamlarında kullanılmaktadır.

Yoksulluk: Göreli yoksulluk anlamında toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelir veya harcamaya sahip olan birey veya hane halkının içinde bulunduğu durumdur (TÜİK, 2019).

Strateji: Temelde askeri bir terim olan strateji, yoksulların yoksullukla ilişkili sorunlarla baş etmek için başvurdukları yollar için de kullanılır. Örneğin, kadınların hane halkı ekonomisine katkıda bulunmak için yaptıkları bir dizi faaliyet (ev içi üretime katkıda bulunmak gibi) strateji olarak görülmektedir (Şengül ve Ersoy, 2000: 115).

Hane: Hane halkı üyelerinin içinde ikamet ettiği ve birtakım tüketim ve üretim faaliyetlerini gerçekleştirdikleri ev veya konut.

Hane halkı: Aralarında akrabalık bağı bulunsun veya bulunmasın aynı konutta veya aynı konutun bir bölümünde yaşayan, temel ihtiyaçlarını birlikte karşılayan, hane halkı hizmet ve yönetimine katılan bir veya birden fazla kişiden oluşan topluluktur (TÜİK, 2017).

3 Araştırmanın Yöntemi

3.1 Yöntem

Covid-19 salgını döneminde hizmet sektörü çalışanları örneğinde yoksulların geçinme stratejilerini anlamaya çalışan bu araştırma nitel bir çalışmadır. Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan fenomenoloji deseni benimsenecektir. Belirli bir insan grubunun deneyimleri ve bu deneyimlere yükledikleri anlamların ortaya çıkarılması amaçlandığında buna en uygun desen olarak fenomenolojik desen öne çıkmaktadır (Creswell, 2013). Fenomenolojik analizde, bir kişi ya da bir grup insanın yer aldığı çalışma grubunun bir fenomene dair yaşamış olduğu deneyimi nasıl anlamlandırdığı amaçlanmaktadır (Patton, 2014). Bu çalışmada fenomenoloji deseninin kullanılmasının nedeni, araştırmada hizmet sektörü çalışanlarının salgın döneminde geliştirdikleri geçinme stratejisi deneyimlerine odaklanılmasıdır.

Buradan hareketle çalışma, yoksulların yaşam koşulları karşısında pasif ve edilgen bir konumda olmadıkları, aksine zorluklarla başa çıkmak için çeşitli arayışlara girdikleri gerçeğinden hareketle Covid-19 salgını sürecinde de onların birtakım arayışlara girdiklerini ve çeşitli stratejiler geliştirdiklerini varsaymaktadır. Salgına özgü koşullar (karantina, sokağa çıkma yasağı vb.) stratejilerin geliştirilmesini zorlaştırırsa da muhtemelen yoksullar bazı arayışlara girmiş ve bazı çözümler bulmuşlardır. Salgın döneminde yoksullar en çok hangi konularda zorluklar yaşamış ve bu zorluklara karşı ne tür çarelere başvurmuşlardır? Yoksullar söz konusu olduğunda salgın döneminde hayat ne oranda eve sığmakta ve geçim nasıl sağlanmaktadır? Araştırma temelde bu türden sorulara odaklanmıştır.

Fenomenolojik araştırmalarda kullanılan temel veri toplama yöntemi görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 74). Bu çalışma kapsamında veri toplamak amacı ile nitel araştırmalar için veri toplama tekniklerinden olan derinlemesine mülakat kullanılmıştır. Görüşme sorularının oluşturulması sürecinde ilgili literatürde yoksulluk, görel yoksulluk, geçinme stratejileri, hizmet sektörü çalışanları alanlarında yapılmış çalışmalar incelenmiş ve bu kapsamda bir görüşme formu elde edilmiştir.

Araştırma için, Fırat Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 28.05.2021 tarihinde 7 nolu kararla etik kurul izni alınmıştır.

3.2 Çalışma Grubu

Fenomenolojik araştırmalar için veri kaynaklarını, ele alınan fenomeni doğrudan deneyimleyen ve deneyimlerini ifade edebilen birey ya da gruplar oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 74). Bu araştırmanın çalışma grubu, hizmet sektörü çalışanlarıdır. Fenomenolojik araştırmaların en önemli noktası kişisel tecrübelerden yararlanmasıdır. Bu tecrübelerle muhatap olan kişiler araştırmanın katılımcılarını oluşturmaktadır. Çalışmaya ait katılımcı grubunu Elazığ'da yaşayan ve hizmet sektöründe çalışan, salgın döneminde işini kaybeden ya da işine ara veren 15 (on beş) katılımcı oluşturmaktadır. Bunların 13'ü erkek, 2'si kadındır. Katılımcılarla yaklaşık 40 dakikalık derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılar, garson (üç), çaycı (iki), aşçı (iki), berber (üç), otel çalışanı (iki), bayan kuaför (bir), terzi (iki), tuhafiyeci (bir) gibi çeşitli hizmet sektörü işlerde çalışmaktadırlar. Çalışmanın evrenini teşkil eden Elazığ ilindeki Covid-19 döneminde hizmet sektörü çalışanı yoksullarla ilgili daha önce herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması, çalışmanın bu alanda gerçekleştirilmesinde rol oynamıştır. Bu bağlamda yoksulların çalışma yaşamıyla ilgili düşünceleri, salgın döneminde ortaya çıkan sorunları ve bu dönemde geliştirdikleri geçinme stratejileri bütüncül anlamda tespit edilmek amacıyla, bu çalışmada, katılımcıların seçiminde, amaçlı örneklem türlerinden kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme ile Covid-19 salgını döneminde işini kaybeden ya da işine ara veren hizmet sektörü çalışanlarına ulaşılmıştır. Kendisi gibi bu dönemde işini kaybeden ya da işine ara veren diğer hizmet sektörü çalışanlarına ulaşma konusunda gönüllülük esasını temel alınarak kapı tutuculardan (gate keeper) yardım istenmiştir. Bu şekilde araştırmanın katılımcı grubu oluşturulmuştur.

Görüşmeler, 2021 yılının Temmuz ve Eylül ayları arasında yapılmıştır. Görüşülen 15 katılımcının yaş ortalaması 45,2'dir. Üç katılımcı 40 yaşın altında olup diğerleri 40 ve üzeri yaşıdadır. Görüşülenlerin 13'ü evli 2'si ise bekârdır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (on kişi), uzun zaman önce (on yılı aşkın) hizmet sektöründe çalıştıklarını ifade etmiştir.

Katılımcıların üçü ilkokul, beşi ortaokul, altısı lise ve biri ön lisans mezunudur. Katılımcılar, hanelerinde en az dört kişi ile yaşamaktadır. Katılımcıların ortalama aylık geliri, (Eylül 2021) 3850 TL'dir. Bu açıdan hizmet sektöründe çalışan katılımcıların neredeyse tamamı, dört kişilik bir ailenin, sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için gereken ortalama aylık gelire sahip değildir. Türkiye İstatistik Kurumunun 2021 verilerine göre, dört kişilik bir ailenin yoksulluk sınırı 8950,71 TL'dir (TÜİK, 2021).

4 Bulgular ve Tartışma

4.1 Covid-19 Döneminde Yoksullaşma Riski

Yoksulluk, sadece sosyal ve ekonomik bir sorun olmaktan çıkıp doğrudan insanın varoluşsalıyla ilgili bir durum haline gelmiştir. Günümüzde ise yoksulluk, hem geçici ve arızı bir durum olmaktan çıkmış hem de toplumun belli kesimlerini değil, çalışan kesimini de etkileyen kalıcı bir sorun haline gelmiştir (Açıkgöz, 2013: 19-34). Bu durum Covid-19 salgını döneminde kendini daha çok hissettirmiştir. Hizmet sektörü çalışanları gibi işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren kesimler, bu dönemde başka risklerin yanında yoksullaşma riskiyle yüzleşmişlerdir. Bu bağlamda göreceli yoksullar ve yoksullaşma riskiyle yüzleşenler, mutlak yoksullara göre nasıl bir süreçten geçmektedirler? Yoksullaşma riskiyle yüzleşen hizmet sektörü çalışanları, bu süreçte başka ne tür sorunlarla karşılaşmışlardır? gibi sorular, hizmet sektörü çalışanlarının bu süreçte yaşadıkları deneyimleri anlamak açısından önemli görülebilir.

Görüşmeciler, salgından önceki ve sonraki ekonomik durumlarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

"Salgının kısa süreceğini düşünüyordum. Ancak çok uzadı. Bu süreçte işlerimizde hiç olmadığı kadar gerileme oldu. Salgından önce öğlen yemeğine zor vakit bulurken, salgından sonra günlük bir ya da iki saatlik işimiz oluyordu. Sonrasında oturuyorduk. Daha sonra kapanmalar, kısıtlamalar arttı" (İ. A., berber, erkek, 43); "Salgının bizi bu derece etkileyeceği aklımın ucuna dahi gelmezdi. Allah razı olsun, devlet bir miktar sosyal destek verdi. Ama bu para temel gıdamıza zor yetiyordu. Diğer taraftan dükkânın kirası, faturaları derken bayağı zorlandık. Şimdi salgından önceki gibi olmasa da işleri çevirmeye çalışıyoruz" (S. G., terzi, erkek, 55).

Bu ifadeler Covid-19 salgınının hizmet sektörü çalışanlarını önemli derecede etkilediğini düşündürmektedir. Dezavantajlı grupların en kalabalık kesimini oluşturan yoksulların ve yoksullaşma riski taşıyan hizmet sektörü çalışanları gibi grupların Covid 19 salgını karşısındaki en kırılgan ve korunaksız kesimler olduğu söylenebilir. Zira düşük sermayeleri ile kurdukları işleri ya da hizmet sektörü dışında başka bir gelirlerinin bulunmayışı bu tür dönemlerle mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Birçok ülkede yardım destek paketlerinin çoğunlukla bu kesimleri hedeflemesi bunu doğrulamaktadır. Covid-19 salgını döneminde hizmet sektörü çalışanları gibi işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren yoksulların temel gıda, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçlar noktasında problemler yaşadıkları görülmektedir.

Bir görüşmecinin salgın döneminde kapanmaların etkileri hakkında söyledikleri şu şekildedir:

"Salgından önce dört dörtlük olmasa da geçinebiliyorduk. Salgın bir afet gibi bizi yıprattı. Üstüne harcama kalemleri arttı. Çocuğun dersleri için mecburen tablet aldım. Millet diyor ki evdeyiz, yemiyoruz, gezmiyoruz. Ama öyle değil. Salgından önce (5 kişilik aile) 4 ya da 5 ekmek bize yeterken, evde kaldığımız dönemlerde her gün ortalama 8 ya da 10 ekmek tüketmeye başladık. Bu durum sağlığımızı da etkiledi" (M. A., otel çalışanı, erkek, 35).

Salgın döneminde harcama kalemlerinin arttığı ve temel gıda malzemelerine daha fazla ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Görüşmelerde uzaktan eğitim sebebiyle internet bağlantısı ve derslerin takibi için bilgisayar ya da tablet gibi kalemlerinde yeni harcama kalemlerine eklendiği sıkça dile getirilmiştir. Bu açıdan salgın döneminde gelirleri azalan hizmet sektörü çalışanlarının salgın öncesi döneme göre harcamalarının arttığı ve geçimlerinin zorlaştığı öne çıkmaktadır.

Uluslararası bir sivil toplum örgütü olan OXFAM'ın (Oxford Committee for Famine Relief) 9 Nisan 2020 tarihinde Covid-19 salgınının yol açabileceği etkiler üzerine bir projeksiyon sunan "Yoksulluk Değil, Onurlu Bir Yaşam" isimli raporda, gelişmekte olan ülkelere yardım yapılmadığında yaklaşık yarım milyar insanın daha da yoksullaşacağı, ayrıca virüsün engellenmesi için durdurulan ekonomiler sebebiyle de dünya nüfusunun %6 ile %8 arasında bir kesiminin yoksul insanlar sınıfına girebileceği belirtilmiştir (OXFAM, 2020). Bu durum, Elazığ özelinde hizmet sektörü çalışanlarına da

vurguda bulunmaktadır. Zira işini kaybeden ya da işine ara veren hizmet sektörü çalışanları yoksullaşma riskiyle karşı karşıya kalmışlardır.

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, bireysel ve toplumsal yansımaları ile insan yaşamını derinden etkilemiş ve risklerin deneyimlenme olasılığını artırmıştır. Bunun sonucunda Covid-19 salgını ile birlikte risk algısı, ekonomik yaşamda hissedilmeye başlanmıştır (Gün ve Kolkuruk, 2022). Bu çalışmada da salgın sürecinde yoksullaşma riski algısının yaygın hale geldiği görülmektedir. Hizmet sektörü çalışanlarının bu süreçte düzensiz çalışma durumları bu problemi pekiştirmiştir. Görüşmecilerin;

“Salgının ilk günlerinde ayda bir-iki gün işe gitmiyorduk. Daha sonraları haftanın bir-iki günü gitmemeye başladık” (M.A., otel çalışanı, erkek, 35); “Salgın döneminde işe düzenli gidemedik. Çünkü iş olmuyordu. Kimse evinden çıkmıyordu. Çay satamıyorduk” (D.E., çaycı, erkek, 55); “Patrona bir yere kadar sabretti, dükkânın geliri olmadan bana her gün yevmiye veremezdi. Daha önce işe ara verdiğim böyle bir durum yaşamamıştım” (B.S., aşçı, erkek, 49); “Salgın öncesine göre işlerimiz aniden kesildi. Siftah yapamadığımız günler oldu. Dükkân çalışmayınca parayı nerden alacaksınız?” (B.Y., tuhafiyeci, kadın, 40).

İfadeleri geçmiş dönemlerle kıyaslandığında, özellikle salgın sürecinde hizmet sektörü çalışanlarının gelir kayıplarına daha sık maruz kaldığını göstermektedir. Hizmet sektöründe çalışan kesimlerin mesai olanaklarının daralmasıyla ortaya çıkan gelir kayıpları, yoksullaşma riskine sebebiyet vermiştir. Sunar çalışmasında, Covid-19 sürecinde uygulanan kapanma dönemlerinin, ekonomik zorlukları da beraberinde getirdiğini tespit etmiştir. Özellikle hizmet sektöründe çok sayıda esnafın zora girmesine, işçilerin işini kaybetmesine ve düzensiz işlerde çalışanların gelirlerinden bütünüyle mahrum kalmalarına yol açmıştır (2020). Salgın öncesinde eğitim, gelir vb. durumlar açısından daha dezavantajlı kesimlerin dezavantajlılık durumları salgın döneminde daha dramatik bir hale bürünmüştür. Engelliler, hizmet sektörü çalışanları, beyaz yakalı işçiler, küçük esnaf gibi toplumun diğer kesimleri, salgından önemli derecede etkilenmişlerdir (Açıkgöz, 2021: 288). Görüşmecilerin, Covid-19 salgını sürecinde özellikle kapanmaların olduğu dönemlere dikkat çektikleri görülmüştür:

“Kapanma dönemleri bizim için büyük problemdi. Maddi olanaklarımızın azalması bir tarafta hane içinde sıkıntılar başladı. Her gün tartışmalar vs.” (K. A., garson, erkek, 42); “Tatil günlerinde dahi evde kalmazdım. Kahvehaneye ya da avlanmaya giderdim. Maddi sıkıntılar öyle bir noktaya geldi ki ev içinde gerilimler arttı. Bu dönemde eşimle sürekli tartıştık. Şu an kendisi ile ayrı yaşıyorum. Ben evde, o kızımın evinde yaşıyor” (D.E., çaycı, erkek, 55).

Görüşmelerden elde edilen veriler ışığında kapanma dönemlerinde Covid-19 salgını, taşıdığı riskler nedeniyle toplumu ve gündelik yaşam olanaklarını tehdit eden bir yapı inşa etmektedir. Eve kapanmanın uzun sürmesi hâlinde hanelerde beklenmedik problemler görülebilir. Örneğin aile üyeleri aynı ve dar mekânda uzun süre bir arada bulunmanın getirdiği bunalımlar sonucunda birbirleriyle problemler yaşayabilirler, hatta bu süreçte aile içi şiddet yüzünü gösterebilir. Bireyselliğin ön plana çıkarıldığı ve bireysel yaşam için her türlü zeminin hazırlandığı bir dönemde bu kadar uzun süre dar bir mekânda gerçekleşen kolektif yaşam, aile üyelerinin içinden çıkamayacağı sorunlara sebebiyet verebilir (Karakaş, 2020: 552). Ayrıca yoksullaşma riskinin ya da ekonomik sıkıntıların hane içi problemlere yol açtığını söylemek mümkündür. Salgın kapanmaları ile birlikte yaşanan ekonomik sıkıntılar, aile içerisinde huzursuzluklara neden olmuştur. Işık'ın yaptığı araştırmaya göre, Covid-19 salgını döneminde aile üyelerinin zamanının çoğunu evde geçirmesi nedeniyle zaman zaman aile içi sorunların ve dolayısıyla kriz durumlarının ortaya çıktığı saptanmıştır. Koronavirüsten kaynaklı bu kriz durumunun ve sonuçlarının dezavantajlı durumda olan aileleri daha fazla etkilediği ileri sürülmektedir (2020: 6). Hiçbir birikimi ve sosyal güvencesi olmayanlar, günlük yevmiye usulüyle çalışanlar, bu süreç içerisinde işten çıkarılanlar, tamamen iş yerini kapatan hizmet sektöründe çalışanları (Kocabaş, 2020: 396) gibi dezavantajlı gruplar, görüldüğü üzere aile içi krizleri yoğunluklu şekilde yaşamaktadırlar.

Konuyla ilgili araştırmalar aile içi şiddet vakalarının bütün ülkelerde arttığı sonucuna ulaşmıştır. Örneğin Çin'de karantina sürecinde aile içi şiddetin yüzde 300 arttığı ve boşanma oranlarında yoğun bir artış görülmüştür. Karantina sürecinde aile içi şiddet Fransa'da yüzde 30, Türkiye'de ise yüzde 38 oranında artmıştır (Bayhan, 2020: 825). Görüşmelerden depresif ruh hallerinin ortaya çıktığı ve bu durumun haneyi/aileyi de olumsuz etkilediği sonucu çıkmıştır. Bu yüzden, bu kesimlerin salgın sürecinde yaşamış oldukları sorunları ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır.

4.2 Covid-19 Döneminde Yeni Geçinme Stratejileri

Bireylerin yaşamlarını sürdürmek ve yoksullukla mücadele edebilmek için izlediği yolları strateji olarak ele almak doğru mudur? Sosyoloji yazınında strateji merkezli çözümlemenin popülerleşmesi konusunu ele alan makalesinde Crow, kuramsal anlamda, stratejik çözümlemenin sadece belirli tip eylemler için, en azından bazı anlamlarda rasyonel olanlar için geniş ölçüde tanımlanabilir toplumsal koşullar içerisinde kullanılabileceğini belirtir (Crow, 1987: 2'den akt. Şengül ve Ersoy, 2000: 113). Geçinme stratejileri kavramı, ekonomi kavramıyla ilişkili olmasına rağmen ekonomi kavramının daha küçük ölçekli ifadesi olarak görülmektedir. Bu nedenle bu kavram, yoksullar açısından oldukça güçlü bir önem taşımaktadır. Yoksullukla baş edebilmek amacıyla oluşturulan yöntemler, yoksullar arasında birtakım benzerliklere ve farklılıklara sahiptir. Kimi yoksullar hayat mücadelesini güvencesiz veya düşük ücretli işlerde çalışarak gerçekleştirirken, kimi yoksullar alternatif arayışlarda bulunmaktadır. Hanenin ayakta kalabilmesi adına yapılan, her türlü gelir getirici faaliyet ve tasarruf tedbirleri geçinme stratejisi kavramının kapsamına girmektedir. Dolayısıyla gerek mutlak gerekse göreceli yoksul ailelerde geçinme stratejisi kavramı hayati bir öneme sahiptir (Yusufoğlu ve Kızmaz, 2015: 2). Bu çalışmada geçinme stratejileri yoksullaşma riskiyle karşı karşıya kalan hizmet sektörü çalışanlarının asgari yaşamlarını sürdürebilmesi yönündeki çabaları kapsamaktadır. Bu bağlamda hane halkının gelir getirici faaliyetlere yönelik çabaları, geçinme stratejileri olarak ele alınmaktadır.

Yoksullarda, özellikle kadınların hane halkı ekonomisine katkıda bulunmak için yaptıkları bir dizi faaliyetler (ev işleri, çocuk yetiştirmek, ev içi üretime katkıda bulunmak vb.) önemli strateji alanları açmaktadır (Şengül ve Ersoy, 2000: 115). Salgın döneminde hizmet sektörü çalışanlarının işe ara verme ya da işten çıkma durumlarında hane kadınlarının gelir getirici etkinliklere katılması geçinme stratejisi olarak ele alınabilir. Görüşülenlerin;

"Mecburen eşim evde paketleme işi yapmaya başladı. Geliri az ama hiç değilse mutfak masraflarının bir kısmını karşılıyor" (B.S., aşçı, erkek, 49); "Eşim el işi (nakış, dikiş vs.) yapıp satmaya başladı. Faturalara, mutfaja az da olsa katkısı oldu" (C.G., aşçı, erkek, 54).

İfadeleri salgın döneminde hane kadınlarının geçinmek amacıyla gelir getirici etkinliklere dahil olduğunu göstermektedir. Salgın döneminde yoksullukla baş etmek için kadınlar, özellikle hane içerisinde çalışarak geçinme stratejileri geliştirmeye başlamışlardır. Kadınlar çocuklarını geçindirmek için başka yollara da başvurmak zorunda kalmışlardır. Bir görüşmecenin,

"Bu dönemde ailecek bazı tasarruflarımız oldu ama eşimin gerek mutfak gerekse ev içinde diğer tasarrufları (elektrik, su, doğalgaz kullanımı) giderimizi azalttı" (N. A. terzi, erkek, 48).

İfadeleri ise tüketimin düzenlenmesinde kadının rolünün önemli olduğunu göstermektedir. Hane kadının tasarruf tedbirleri ile hanenin geçinmesine katkıda bulunması salgın döneminde önemli bir geçinme stratejisi olarak ele alınabilir. Geçinme stratejileri kavramı genel olarak yoksulların ya da yoksullaşma riskiyle yüzleşenlerin tamamını ilgilendirmesine rağmen yoksulluğun kadın boyutunu da hatırlatmaktadır. Açlığın ve yoksulluğun kadınları daha fazla yıpratması, kadınların çaresizlik durumunda erkeklere oranla daha iyi performans göstererek çocuklarını daha iyi yaşama hazırlaması, kadının kazandığı paranın, erkeğin kazandığı paradan daha fazla fayda sağlaması ve kadının çocuklar nedeniyle ileriye daha fazla düşünmesi ve buna bağlı olarak sağlıklı karar alabilmesi (Okumuş, 2010: 158; Yusufoğlu ve Kızmaz, 2015: 5-6) bunun nedenleri olarak sıralanabilir

Kadınlar ücretli bir işte çalışmasalar dahi hane içinde tasarruf edilmesini sağlayan etkinliklerini arttırarak yine hane içi ekonomiye büyük ve vazgeçilmez katkılar sunarlar. Erkekler genellikle dışarıda bir işte çalışarak, eve somut bir miktar ile gelirler. Kadınlar ise, eğer dışarıda çalışmıyorlarsa, katkıları daha dolaylı ve görünmezdir. Kadınlar genellikle hane içi yaşamın ve tüketimin düzenleyicisidirler (Şengül ve Ersoy, 2000: 113). Görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, hizmet sektörü çalışanlarının işine ara verme ya da işten çıkarılma durumlarında hane kadınlarının geçinmeye yönelik stratejileri devreye girmektedir.

Hizmet sektörü çalışanlarının önemli bir bölümü kırla ilişkilerini sürdürmekte, bu sayede kentte işsizlik, geçim problemi vb. durumlarda kırsala yönelerek geçinme stratejileri oluşturmaktadırlar. Görüşülenlerin salgın döneminde iş kaybı ya da işe ara verme durumlarında geçimlerini nasıl temin ettikleri hakkında verdikleri cevaplar şu şekildedir:

“Babadan kalma birkaç parça küçük tarlamız var. Yaz aylarında köye giderdik. Salgınla birlikte yaz kış demeden köye gidiyoruz. Özellikle kapanmalar olduğu zaman köy evine gitmeye başladık. En azından odun ile ısınıyoruz. Şehirde doğalgaz faturası vs. bizi zorluyordu. Köyde rahatça dışarıya çıkabiliyorsun, vakit geçirebiliyorsun, bu bizi müthiş rahatlatıyor” (A.B., çaycı, erkek, 51); “Elazığ’a yakın olan babamın da yaşadığı köye gitmeye başladım. Köyde para şehirdeki gibi harcanmıyor. Harcayacak yer de yok. Ekmeği evde pişiriyoruz. Sobada yemek yapıyoruz. Havalara ısınınca yeşillik (marul, maydanoz, ıspanak vb.) ekiyoruz. Bunlar bizim için iyi şeyler. Pazara gitsen her hafta bir sürü gideri var. Çocuklarımızın okulu olmasa, sürekli köyde yaşarım” (B.S., aşçı, erkek, 49).

Görüldüğü üzere hizmet sektörü çalışanlarının büyük bir kısmı, özellikle Covid-19 salgını döneminde, önceki dönemlerden farklı olarak köyleri ile ilişkilerini daha fazla sürdürdüklerini beyan etmişlerdir. Salgından önce, sadece yaz aylarında, kışlık malzemelerinin temini için köylerine gittiklerini belirten görüşmeciler, salgın dönemiyle birlikte kış aylarında da köyleriyle ilişkilerini sürdürdüklerini ifade etmişlerdir. Kış aylarında ısınma giderlerinin köy evlerinde daha az maliyette olması ve ekme, süt ürünleri gibi temel gıdaları daha ucuza elde etmeleri, görüşmecilerin kırsal tercih etmelerinde etkili olmuştur. Kırsal ile ilişkilerin sürdürülmesi, yoksullar için önemli bir geçinme stratejisidir. Salgın döneminde hizmet sektörü çalışanlarının köyleri ile temaslarını artırmaları azda olsa salgının ekonomik ve psikolojik olumsuzluklarını azaltmıştır. Görüşmelerde hizmet sektörü çalışanlarının kırsal ile ilişkileri ekonomik ve psikolojik problemleri azaltan bir mekanizma olarak görülmektedir. Görüşmecilerin salgın sürecinde daha çok kırsala yönelmelerinin nedenleri aşağıda ifade edilmiştir:

“Bir gün bu şekilde köy evine döneceğimi düşünmezdim. Salgın ve öncesindeki deprem, köyün kıymetini daha iyi anlamamızı sağladı. Köyde komşuluk, akrabalık ilişkileri daha sıcak. Örneğin; hayvanı olan bir akrabamız ya da komşumuz, süt, ayran vs. bize getiriyor. Gidip almak istesek bile bizden az para alıyorlar. Bu sayede köyde gider kalemlerinin yarıya indiğini söylesem abartı olmaz” (K. A., garson, erkek, 42); “Köyde geçim, şehre göre daha kolay. Şehirdeki gibi alışveriş yapamıyorsun. Deprem zamanı köy evine gelmiştik. Ama salgın döneminde daha sık gelmeye başladık. Sebze, tahıl gibi ihtiyaçlarımızı daha çok köyden karşılamaya başladık. Bu da giderimizi azalttı” (C.G., aşçı, erkek, 54); “Büyüklerimiz, köy zor zamanlarda bir sığınma yeridir, her zaman muhtaç olacağın yerdir, derlerdi. Şimdi daha iyi anladım. Geçmişte de bu ev zor zamanlarda ferahladığımız yerdi. Salgın döneminde hangi arkadaşı ya da akrabayı görsem, köye gideceğim, diyor. Niye? Çünkü köy bu dönemde insanların bunalıma girmemelerini, ekonomik sıkıntılarını hissetmemelerini sağlayan bir ilaç görevi görüyor” (M. A., otel çalışanı, erkek, 35).

Şengül ve Ersoy’un da belirttiği gibi geçinme stratejileri basitçe “bugünlük” olmadığı gibi, aktörlerin o an karar verdiği bir izlenimler de değildir. Çoğu durumda aktörler daha önce izlenen stratejilerin zaman boyutu hem geçmişe, hem de geleceğe yönelik olarak çok daha uzun erimlidir. Hizmet sektörü çalışanlarının ifade ettikleri, deprem zamanında köye gitme deneyiminin keşfedilmesi ve aile büyüklerinin bu tür durumlarda köye yönelme deneyimleri, daha önceden ilham alınan stratejiler olarak öne çıkmaktadır (2000: 115). Görüşmeciler, köyde harcama kalemlerinin azaldığını, harcayacak mekânların kısıtlı olduğunu ya da bazı ürünlerin kullanımından feragat ettiklerini, bu sayede harcamalarını en aza indirdiklerini belirtmişlerdir. Buradan yoksul kesimlerin, salgın gibi kriz dönemlerinde bir geçinme stratejisi olarak kırsalla ilişkilerinin büyük rol oynadığı açığa çıkmaktadır. Görüşülenler, kentte harcama kalemlerinin daha fazla olduğunu, en azından ısınma ve temel gıda gibi kalemlerin kırsalda daha ucuza kullanabileceğini sıkça ifade etmişlerdir. Bu bakımdan, hizmet sektörü çalışanlarının kırsal ilişkileri, kentte geçimlerini kolaylaştırıcı temel bir strateji olarak görülebilir.

Genel olarak yoksulların geçinme stratejilerinden biri de hane halkı büyüklüğüdür. Hanelerin kalabalık olması bir yandan gelenekselliği vurgularken diğer yandan geçinme stratejilerinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır (Şengül ve Ersoy, 2002: 15). Ancak bu çalışmada hane halkı büyüklüğünün geçinme stratejisinden ziyade, geçinme noktasında bazı sıkıntılara sahne olduğu tespit edilmiştir. Zira salgın kapanmaları, hane halkının gelir getirici etkinliklerini de kısıtlamıştır. Görüşmelerde, hanede birden fazla çalışanın mecburen işine ara vermesi ya da işsiz kalması, geçinme noktasında daha sıkıntılı süreçleri beraberinde getirmiştir. Görüldüğü üzere, genel yoksulluk çalışmalarında önemli bir geçinme stratejisi olan hane halkı büyüklüğü, salgın gibi kriz dönemlerinde geçinme konusunda etkisi az olan bir strateji haline gelmiştir. Hizmet sektörü çalışanlarının önemli bir geçinme stratejisi de tüketim ihtiyaçlarını/alışkanlıklarını değiştirme olarak ele alınabilir:

“Salgınla birlikte eskisi gibi harcamıyoruz. İhtiyacımız olan şeyleri alabilirsek ne mutlu. Çocuklara çikolata vs. elimizden geldiği kadar azalttık. Harcadığım paranın her kuruşunu hesaplıyorum. Ortada böyle bir durum (salgın) varken, ayağımızı yorganımıza göre uzatıyoruz” (N. A., terzi, erkek, 48); “Salgında işe ara verince, tüketim kalemlerimizi azaltmaya başladık. Giyecek olsun, yiyecek olsun. Mesela, sofrada tek çeşit yemek yemeye başladık. Eti daha az kullanmaya başladık” (E. E., bayan kuaför, 36).

Yukarıdaki ifadeler, hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların, salgın gibi kriz dönemlerinde tüketim alışkanlıklarını değiştirebildiklerini ve salgından önceki dönemlerden farklı olarak ihtiyaca yönelik tüketme eğilimlerinin ağır bastığını göstermektedir. Görüşmelerden hizmet sektörü çalışanlarının salgın sürecinde geçinmek amacıyla, ihtiyaç dışında lüks sayılabilecek gıda ve giyeceklerden uzak durma veya onları kısıtlı olarak kullanma pratikleri öne çıkmaktadır. Buradan hanelerin geçinmek için ilk başvurduğu stratejilerden birisi tüketimi kısmadır, denilebilir.

Şengül ve Ersoy araştırmalarında tüketime ilişkin olarak beslenmedeki merkeziliği nedeniyle et tüketimini bir göstere olarak ele almışlardır. Yapılan görüşmelerde tüm kentlerde görüşülen hane reislerinin büyük çoğunluğu et tüketiminde kısıntıya gittiklerini söylemişlerdir (2000: 93). Bu araştırmada da hizmet sektörü çalışanlarının et tüketimini kısma gibi eğilimlerle geçinme stratejisi oluşturdukları görülmüştür. Görüşülenler, bu dönemde tüketime yönelik aldıkları başka tedbirler ile ilgili sorulan sorulara şu şekilde cevaplar vermişlerdir:

“Alışveriş yapacağımız ürünlerin fiyatlarını araştırıp en uygun olanını almaya başladık” (M. A., otel çalışanı, erkek, 35); “Semt pazarlarında sebze, meyve vb. şeyleri aldık, ihtiyaçlara yönelik kampanyalı ürünleri takip ettik” (K.A., garson, erkek, 42); “Daha ucuza mal olduğu için Toprak Mahsulleri Ofisi’nden bakliyat, yağ, makarna gibi ürünleri aldık” (K. İ., otel çalışanı, erkek, 35).

Bu cevaplar, hizmet sektörü çalışanlarının salgın döneminde değişen alışveriş mekânları hakkında da bilgiler sunmaktadır. Alışveriş yapılan yerlerin değiştirilmesi ve görüşmecilerin daha uygun alışveriş yapacakları mekânlara yönelmeleri tasarruf tedbirlerinin başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Rakodi (1995)’ye göre stratejiler üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan birincisi kaynakları artırmak için geliştirilen stratejiler, ikincisi tüketim ihtiyaçlarını sınırlamak için geliştirilen stratejiler ve üçüncüsü hane halkı düzenini değiştiren stratejilerdir. Bu açıdan tüketimi kısma veya tasarruf, hizmet sektörü çalışanları için temel bir geçinme stratejisi olarak öne çıkmaktadır.

Şengül ve Ersoy çalışmalarında geçinme stratejilerinin en önemlisi olarak bulguladıkları gelir getirici etkinlikler, hem piyasa içi hem de piyasa dışı etkinliklere denk gelmektedir. Yani hane halkının geliri, haneye giren nakit para miktarının yanı sıra, ev içi yiyecek üretimi, kamusal hizmetlerden (ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri, sosyal yardımlar vb.) yararlanma gibi piyasa dışı etkinlikleri de içine almaktadır (Şengül ve Ersoy, 2002: 65). Bu bağlamıyla görüşülenlerin,

“Devletin bu süreçte (salgın dönemi) ara ara (iki defa) yardımı oldu. Komşularımın Ramazan fitresi ve gıda yardımı oldu” (B.S., aşçı, erkek, 49); “e-Devlet’ten başvuru yaptım. Hesabıma bir miktar yardım aktardılar. Az da olsa bir süre idare ettik” (K. A., garson, erkek, 42); “Çalıştığım okulda hocalar aralarında para toplamıştı. Beni epey idare etti (D.E., çaycı, erkek, 55); “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği ve bazı özel derneklerden temel gıda yardımı aldım” (S. G., terzi, erkek, 55). “Hali vakti yerinde tanıdıklarım var, zekâtlarını bize verdiler (A.B., çaycı, erkek, 51).

İfadeleri salgın döneminde alınan özel ve kamusal yardımların geçim temininde önemli olduğuna işaret etmektedir. Haneye giren nakit para miktarının yanı sıra, sosyal yardımlardan yararlanma gibi piyasa dışı etkinlikler, hizmet sektörü çalışanları için önemli bir geçinme stratejisi olarak görülebilir. Salgın döneminde komşuluk, akrabalık gibi durumların büyük önemi olduğu ve depresyon, salgın gibi kriz dönemlerinde toplumsal dayanışma örüntülerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Gün ve Kolukırık çalışmalarında, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın salgın gibi kriz dönemlerini aşmada hayati bir role sahip olduğunu belirtirler. Öyle ki Covid-19 süreci ile birlikte dayanışma, sorumluluk bilinci topluluk duygusunu öne çıkarmaktadır. Komşuluk, akrabalık ve tanınmayan pek çok diğer insanın (2022: 303) dayanışma ve yardımlaşma durumu, hizmet sektörü çalışanları gibi dezavantajlı grupların bu süreci daha rahat atlmasına yardımcı olmaktadır.

Covid-19 salgını gibi kriz dönemleriyle baş etmede birikim önemli bir yere sahiptir. Görüşmecilerden sadece iki kişi, salgın döneminde yaptıkları birikimlerin geçinmelerinde yardımcı olduğunu belirtmişlerdir:

“Allah’tan daha önce bir miktar birikim yapmıştım. Onunla geçinmeye başladım ” (İ. A., berber, erkek 43); “Önceki işimden aldığım tazminatımı bu süreçte kullanmaya başladım” (K. A., garson, erkek, 42).

Birikim, böylesi kriz dönemlerinde önemli bir geçinme stratejisi olarak görülebilir. Ancak örneklem grubundan sadece iki katılımcının birikiminin olması, hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların yeterince birikim yapamadığını göstermektedir. Görüşülenlerin çoğu (sekiz katılımcı), geçimlerinin temini söz konusu olduğunda borç aldıklarını ifade etmişlerdir. Zaten mevcut durumda fatura, gıda, eğitim gibi borçlarının buldukları, görüşmeciler tarafından sıkça dile getirilmiştir. Görüldüğü üzere borçlanma da hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların geçinme stratejilerinde önemli yer tutmaktadır.

5 Sonuç ve Öneriler

Covid-19 salgınının küresel ölçekte görüldüğü günümüzde genellikle yoksulluk yazınında dile getirilen dayanışma ağları, çalışma ilişkileri, geçim stratejileri ve yoksullukla mücadele konuları çok farklı bir konuma gelmiştir. Her şeyden önce, özellikle büyükşehirler söz konusu olduğunda, sokağa çıkma yasağı, şehir giriş-çıkışlarının kısıtlanması ve karantina gibi uygulamalar insanları evlerine hapsedmekte ve insanların dışarıyla olan ilişkilerini sınırlandırmaktadır. Diğer kişilerle telefon ve internet gibi araçlarla iletişim kurulabilse de, bu durum örneğin yoksulların yardım temelli dayanışma ağlarından yararlanmalarını kısıtlamaktadır. İkincisi, salgından dolayı uzun süre evde kalma; evin fiziksel yapısı (kaç metre kare olduğu, bahçe, avlu ve balkonun olup olmadığı, oda sayısı vb.), çocuk sayısı, çalışma durumları, hastalık-yaşlılık-engellilik durumları, uzaktan eğitim gibi değişkenler söz konusu olduğunda, birtakım yeni ilişkilerin ve sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Üçüncüsü, hastalıktan korunmak için koruyucu tedbirler almak (temizliğe dikkat etmek ve dezenfektan ürünler satın almak gibi) veya hastalık söz konusu olduğunda tedavi olmak gibi durumlar, sınıfsal konuma bağlı olarak eşitsiz bir durum ortaya çıkarmaktadır. Yaşadıkları çevre, beslenme biçimleri, eğitim seviyeleri, birikim düzeyleri ve çalışma koşullarına bakıldığında Covid-19 döneminde yoksulların daha dezavantajlı bir konumda oldukları görülmektedir. Dezavantajlı grupların en kalabalık kesimini oluşturan hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların ya da yoksullaşma riski taşıyan grupların Covid-19 salgını karşısındaki en kırılgan ve korunaksız kesimler olduğu görülmüştür.

Araştırmada salgın döneminde işini aniden kaybeden ya da salgın koşullarına bağlı olarak işine ara veren hizmet sektörü çalışanlarının temel gıda, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçlar noktasında problemler yaşadıkları tespit edilmiştir. Salgın döneminde gelirleri azalan hizmet sektörü çalışanlarının salgın öncesi döneme göre harcamalarının arttığı ve geçimlerinin zorlaştığı öne çıkmaktadır. Özellikle yevmiye usulü çalışanların mesai olanaklarının azalmasıyla ortaya çıkan gelir kayıpları yoksullaşma riskinin en önemli nedeni sayılabilir. Bu bağlamda salgın sürecinde hizmet sektörü çalışanları arasında yoksullaşma riski algısının yaygın hale geldiği görülmektedir.

Covid-19 sürecinde uygulanan kapanma ve kısıtlamalar, yoksul kesimler için daha çok ekonomik sorunlara sebebiyet vermiştir. Zira hizmet sektöründe çok sayıda esnafın kısıtlamalara bağlı olarak kepenk kapatması ve düzensiz işlerde çalışanların gelirlerinden bütünüyle mahrum kalmaları bu durumu açıklamaktadır. Ayrıca kapanma dönemlerinde hizmet sektörü çalışanlarının yaşadıkları ekonomik sıkıntılar, hane içi problemlere de yol açmıştır.

Araştırmada bütün olumsuz koşullara ve olağanüstü şartlara rağmen hizmet sektörü çalışanlarının birtakım yeni geçinme stratejileri geliştirdikleri saptanmıştır. Salgın sürecinde yoksullukla baş etmede öncelikle kadınlar ön plana çıkmaktadır. Bazı hanelerde kadınlar, evde paketleme, dantel/örgü/dikiş gibi işlerde çalışarak geçinmeye katkı sunmaya çalışmışlardır. Ayrıca salgın sürecinde kadınlar, hane içi tüketimin düzenlenmesinde etkin rol oynamışlardır. Kadınların tasarruf tedbirleri ile hanenin geçinmesine katkıda bulunması, salgın döneminde önemli bir geçinme stratejisi olarak öne çıkmıştır.

Araştırmada hizmet sektörü çalışanlarının önemli bir bölümü kırsal ilişkilerini sürdürmekte, bu sayede kentte işsizlik, geçim problemi vb. durumlarda kırsala yönelerek geçinme stratejileri oluşturmaktadırlar. Hizmet sektörü çalışanlarının büyük bir kısmı, önceki dönemlerden farklı olarak salgın döneminde, köyleri ile ilişkilerini daha fazla sürdürmeye başlamışlardır. Hizmet sektörü çalışanlarının salgın döneminde kırsalı daha çok tercih etmelerinde, ısınma ve temel gıda (ekmek, süt ve ürünleri vs.) malzemelerini daha ucuza mal etme, psikolojik rehabilitasyon gibi nedenler etkili olmuştur. Salgın döneminde hizmet sektörü çalışanlarının kırsal ile temaslarını artırmaları azda olsa salgının ekonomik ve psikolojik olumsuzluklarına kalkan olmuştur.

Yoksulluk çalışmalarında hane halkı büyüklüğü önemli bir geçinme stratejisi olarak ele alınmaktadır. Ancak bu araştırmada hane halkı büyüklüğü, geçinme stratejisinden ziyade, hizmet sektörü çalışanları için bir dezavantaja dönüşmüştür. Zira kapanmalar ve kısıtlamalar hane halkının gelir getirici etkinliklerini de azaltmıştır. Araştırmada tüketimi kısma veya tasarruf, hizmet sektörü çalışanları için önemli bir başka geçinme stratejisidir. Hizmet sektörü çalışanlarının alışveriş tercihlerini, daha ucuza ürün alabilecek mekânları araştırarak belirlemeleri, tasarruf tedbirlerinin bu dönemde önemli bir strateji olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca salgın döneminde alınan yardımlar da bir geçinme stratejisi olarak görülebilir. Bu dönemde komşu, akraba, hayırsever ilişkilerinin büyük önemi olduğu ve deprem, salgın gibi kriz dönemlerinde toplumsal dayanışma örüntülerinin ön plana çıktığı saptanmıştır. Zira görüşülenlerin eş, dost, akraba ve komşularından aldıkları yardımlarla geçinmeleri, toplumsal dayanışmanın bu dönemde yaygın olduğunu göstermektedir. Son söz olarak, salgın süreci, hizmet sektörü çalışanları gibi yoksulların hayatını derinden etkileyen bir faktör olsa da onların dezavantajlı konumda olmalarını etkileyen başka önemli faktörler de bulunmaktadır. İleride yapılacak araştırmalarda, bu faktörlerle ilgili araştırmaların yapılması oldukça önemli görünmektedir. Bu yüzden çalışma, yoksullarla ilgili diğer konularda da (deprem ve ekonomik kriz gibi) alan araştırmalarının yapılmasını ve sonuçlarının karşılaştırılmasını önemli kılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

- Açıkgöz, R. (2013). *Yoksullukla mücadele ve üçüncü sektör*. Ankara: Argonot Yayınları.
- Açıkgöz, R. (2021). *Hastalık, sağlık ve toplum- bir sağlık sosyolojisi incelemesi*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Bayat, A. (2006). *Ortadoğu'da maduniyet- toplumsal hareketler ve siyaset*. (Der. ve Çev. Ö. Gökmen ve S. Deren) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayat, A. (2008). *Sokak siyaseti- İran'da yoksul halk hareketleri*. (Çev. S. Torlak) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bayhan, V. (2020). Küresel salgının sosyolojisi ve yeni normal dönemde paradigma dönüşümü. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut (Ed.), *Küresel salgının anatomisi: insan ve toplumun geleceği* (s. 815-836) içinde. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi döneminde çalışma: Ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorgun (Ed.), *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde(s. 115-136). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Camus, A. (1985). *Veba*. (Çev. O. Akbal). İstanbul: Say Kitap.
- Creswell, J. W. (2013). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. S. B. Demir (Çev. Ed), Ankara: Eğiten Kitap.
- Davis, M. (2020). Salgın zamanı (Çev. B.İ. Dündar). *Ayrıntı Dergisi*. 29 Temmuz 2021 tarihinde <http://ayrintidergi.com.tr/salgın-zamani/> adresinden erişildi.
- Defoe, D. (2018). *Veba yılı günlüğü*. İstanbul: İletişim Yay.
- Erdoğan, N. (2007). *Yoksulluk halleri- Türkiye'de kent yoksulluğun toplumsal görünümleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, Ö. (2011). Kara ölüm: 1348 veba salgını ve orta çağ Avrupa'sına etkileri. *Tarih Okulu, X*, 123-150.
- Gün, E. ve Kolukırcık, S. (2022). Covid-19 döneminde toplumsal risk algısı, refleksivite ve belirsizlik: Twitter paylaşımları üzerine bir analiz. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 291-305.
- ILO. (2020, 18 Mart). *Almost 25 million jobs could be lost worldwide as a result of Covid-19, says ILO*. 29 Aralık 2021 tarihinde https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_738742/lang--en/index.htm adresinden erişildi.
- Işık, A. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Salgını döneminde ailede krize müdahale. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-9.

- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2005). *Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği* (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlhan, S. (2013). Kentsel yoksulluğun anlam dünyası. Ö. Aytaç ve S. İlhan (Ed.). *Kentsel yoksulluğu yeniden düşünmek* içinde. Ankara: Birleşik Dağıtım.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 40(1), 541-573.
- Kocabaş, A. (2020). *Eşitsizlik ve covid 19*. Türk Tabipler Birliği Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu.
- Lewis, O. (1959). *Five families: Mexican case studies in the culture of poverty*. New York: Basic Books.
- Nikiforuk, A. (2010). *Mahşerin dördüncü atlısı- salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihi*. (4. Baskı) (Çev: S. Erkanlı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okumuş, H.Ş. (2010). *Dünyada ve Türkiye'de mikro finansman ve yoksulluğun azaltılması: Teori ve uygulamalar*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası
- OXFAM (2020). *Dignity not destitution: An 'economic rescue plan for all' to tackle the coronavirus crisis and rebuild a more equal world*. 25 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.oxfam.org/en/research/dignity-not-destitution> adresinden erişilmiştir.
- Özkan, G. (2021). Covid-19 pandemisi ile yoksulluğun derinleşen yüzü: Çalışan yoksullar. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(14), 93-108.
- Patton, M. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Pegem Yayınları.
- Rakodi, C. (1995). Poverty lines or household strategies? A review of conceptual issues in the study of urban poverty. *Habitat International*, 19(4), 407-426.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma* (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Slattery, M. (2008). *Sosyolojide temel fikirler* (Yay. Haz. Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz) (Çev. Ö. Balkız vd.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Standing, G. (2014). *Prekarya, yeni tehlikeli sınıf*. (Çev. E. Bulut). İstanbul: İletişim Yay.
- Sunar, L. (2020). Salgınla mücadelenin ilk eşiği: Eşitsizlikler. *Covid-19 Salgınının Sosyolojik Analizi- 1* içinde (ss. 4-9). İstanbul: Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı.
- Şengül, T. ve Ersoy, M. (2000). *Kentsel yoksulluk ve geçinme stratejileri Ankara örneği*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Şengül, T. ve Ersoy, M. (2002). *Kente göç ve yoksulluk- Diyarbakır örneği*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Şengül, T. ve Ersoy, M. (2003). Kentsel yoksulluk ve geçinme stratejileri: Ankara, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Zonguldak kentlerine ilişkin karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Sosyal Hizmetler Sempozyumu* (ss.1-15) Antalya.
- The New York Times (2020). *In World's most vulnerable countries, the pandemic rivals the 2008 crisis*. 29 Ağustos 2021 tarihinde <https://nyti.ms/2UzXdQw> adresinden erişilmiştir.
- TÜİK (2017). *2016 hanehalkı tüketim harcaması*. 30 Kasım 2021 tarihinde www.tuik.gov.tr adresinden erişilmiştir.
- TÜİK, (2019). *2018 Gelir ve yaşam koşulları araştırması*. 30 Kasım 2021 tarihinde www.tuik.gov.tr adresinden erişilmiştir.
- TÜİK, (2021). *2018 Gelir ve yaşam koşulları araştırması*. 30 Ocak 2022 tarihinde www.tuik.gov.tr adresinden erişilmiştir.

Yaşar, M. R. ve Açıkgöz, R. (2011). Yoksullukla mücadelede bütüncül bir politika: İnsani gelişme ve yardım merkezi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (36) 405-429.

Yıldırım, A. ve Şimşek, A. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yunus, M. (2007). *Creating a world without poverty- social business and the future of capitalism*. New York: Public Affairs.

Yusufoğlu, Ö. Ş. ve Kızmaz, Z. (2015). Parçalanmış yoksul ailelerin geçinme stratejileri: Elazığ örneği. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-18.